

**THE FOREIGN EXPERIENCE OF SYSTEMATIZATION OF
KNOWLEDGE ABOUT A HUMAN BEING IN THE BIOLOGY
TEXTBOOKS FOR BASIC SCHOOL**

The article has revealed the foreign experience of systematization of knowledge about a human being in Biology textbooks for the primary school. It was defined in the system of concepts about neurohumoral regulation which is included at the beginning of the chapters which cover the topics «Nervous System» and «Endocrine System»; they were also developed during the studying of the regulation of blood circulation, control of breathing, and other physiological processes; the acquirement of knowledge about the preservation of health which is deep enough; the implementation of the functional approach to the content formation which gave an opportunity to draw the students' attention to the integrity of the processes of the human organism vital functions; planning as a means of knowledge systematization which is expressed in the construction of diagrammatical representation where the knowledge about the complicated physiological processes are included; a system of tasks aimed at the effective studying of the academic material by the students. The foreign experience of the systematization of knowledge about a human can be taken into consideration in the process of the homeland textbooks.

Keywords: the Russian experience, a textbook, Biology, systematization of knowledge about human being, basic school.

УДК 37.017(477) «195/200»

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВИХОВУЮЧОГО НАВЧАННЯ
В ПІДРУЧНИКУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (9 КЛАС)**

Т. І. Мацейків,

*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії
суспільствознавчих дисциплін,
Інститут педагогіки НАПН України,
e-mail: do.skryni@gmail.com*

В статті розглядаються питання особливостей змісту й структури підручника з історії України для 9 класу, форм і методів організації навчально-виховного процесу, характеризується підручник з точки зору його виховних можливостей.

Ключові слова: виховна функція навчання, сутність завдання, засоби виховуючого навчання, історія України, виховна функція підручника.

Постановка проблеми. Нові тенденції у соціально-політичному, економічному та духовно-культурному житті України, її інтеграція у світовий та європейський освітній простір висувають принципово нові вимоги до національної системи освіти. Актуальність завдань зростає у зв'язку із сучасною трансформацією загальної середньої освіти. Її орієнтири закладено у таких нормативно-правових документах та інших документах щодо розвитку освіти, де акцентується увага на необхідності гуманізації освіти, методологічній переорієнтації процесу навчання на розвиток і виховання особистості учня, визнання та поваги до її самобутності й самоцінності, формування компетентності учня як загальної здатності до ефективної дії у різних сферах життя на основі знань, досвіду, системи цінностей, умінь і навичок, набутих у процесі навчання й виховання.

Особлива роль у цьому процесі покладається на історичну освіту. Саме вона має сприяти формуванню особистості, яка шанує загальнолюдські й національні цінності, керується морально-етичними критеріями у власній поведінці, виробляє стійкий інтерес до подій та явищ суспільного життя. Вона допомагає сформувати в учнів основи почуття особистості та національної гідності, що є найважливішою складовою громадянськості. Виховання історією є важливим фактором стабільності, єдності суспільства, національної консолідації, утвердження національної державності [10].

Аналіз останніх досліджень. Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури свідчить про своєрідну позицію педагогів, психологів до виховуючого навчання. Значна більшість вчених стоїть на позиції позитивно-активного ставлення до виховуючого навчання, про що свідчить науковий пошук у цьому напрямі (З. І. Васильєва, С. Т. Золотухіна, Н. Є. Щуркова, І. Я. Лернер, В. І. Лозова, В. С. Ільїн, О. Я. Савченко, Л. В. Стукач, М. М. Фіцула та ін.). У їх дослідженнях характеризуються підходи до розкриття сутності виховуючого навчання: а) навчання – засіб виховання; б) навчання і виховання – відносно самостійні процеси, але навчання містить значні можливості для виховання особистості; в) навчання і виховання – єдиний складний процес – «виховуюче навчання»; зміст освіти вони розглядають як головний шлях здійснення виховання під час навчання; методи навчання – це засоби реалізації виховних завдань у процесі навчання [1], [3].

Мета даної статті полягає в тому, щоб розкрити особливості змісту, структури підручника з історії України (9 клас) (Мацейків Т. І., Серова Г. В.), форм і методів організації навчально-виховного процесу, охарактеризувати можливості навчальної книги з точки зору її виховного потенціалу.

Основна частина. Сутність виховної функції навчання, за тлумаченнями педагогів С. Баранова, А. Дмитрієва, В. Селіванова, Н. Щуркової та ін., полягає у тому, що навчальна діяльність формує і розвиває у школярів основи наукового світогляду [6], систему моральних естетичних відносин [7]; виховує учня, формує у нього патріотичні, моральні якості, погляди, переконання, ідеали, естетичні почуття, дисциплінованість, працелюбність; ставлення до

загальнолюдських цінностей, високе почуття громадянського обов'язку [4, с. 144]; формує потреби особистості, мотиви соціальної поведінки, діяльності, систему цінностей.

Навчання виховує учнів, розкриваючи їм багатий світ людських наукових, мистецьких, культурних надбань. Воно впливає на них художніми образами, науковими знаннями, ідейною спрямованістю. Навчання дає школярам розуміння законів розвитку природи і людського суспільства, знання людей, їх стосунків і якостей, ознайомлює з минулим і сучасним країни, з перспективами її розвитку, з творчою працею народу. Чим активніше й свідоміше учні оволодівають знаннями, тим більше самі осмислюють їх, тим більше зростає значення цих знань у формуванні їхнього наукового світогляду, поглядів, позицій, готовності керуватися ними у власній поведінці.

Аналіз наукової літератури дає підстави розглядати виховну функцію навчання як процес цілісного впливу на інтелектуальну, вольову сферу дитини засобами навчальної діяльності. Відповідно виховні цілі навчання визначаються як майбутній результат цього процесу, тобто очікувані особистісні утворення, які проявляються у поведінці та свідомій діяльності особистості й характеризуються сформованістю світоглядної сфери особистості (науковий світогляд, культура розумової праці та ін.); морально-емоційної сфери (моральних (загальнолюдських, державно-національних, громадських сімейних, особистісних); трудових, естетичних та інших уявлень, поглядів, переконань, якостей і почуттів) і розвитком вольових і соціально значущих якостей особистості, самоцінки, набуттям нею певного соціального досвіду.

При підготовці підручника автори виходили з того, що виховуюче навчання – це об'єктивно існуючий процес, який сприяє цілеспрямованому формуванню особистості, її світогляду, морально-вольових якостей, позитивних соціальних та пізнавальних інтересів, а також – спеціально організована діяльність учнів з метою реалізації конкретно визначених завдань.

Шкільний курс історії України, зокрема у 9 класі, є важливим засобом формування історичної свідомості, складовими якої є: сукупність історичних знань і уявлень, засвоєння методологічного, історичного та соціального пізнання взагалі; історичне осмислення сучасних соціальних явищ, емоційно-ціннісне ставлення до історії своєї країни, до минулого інших народів згідно зі світоглядом, соціальними ідеалами суспільства. Метою шкільної історичної освіти є формування в учнів самоідентифікації та почуття власної гідності на основі осмислення соціального і морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті загального історичного процесу [5, с. 4].

Видатний німецький вчений І. Герbart, характеризуючи взаємозв'язок історії з вихованням, зазначав, що вона оволодіває душею людини, розвиває патріотизм та любов до героїчних осіб, встановлює зв'язок між минулим і сучасністю. Провідна роль у цьому процесі належить навчальній книзі [2, с. 90].

В історії розвитку педагогічної теорії та практики виховному впливу навчальної книги завжди надавалося великого значення. Сучасні дослідники

П. Мороз, Т. Чубукова називають її як провідну та синтезуючу [9, с. 494]. З допомогою підручника реалізуються такі виховні завдання шкільної історичної освіти:

- формування історичної (соціальної) самосвідомості учнів;
- розвиток інтересу, виховання шанобливого і толерантного ставлення до історії, релігії, культури свого та інших народів світу;
- вироблення ціннісних орієнтацій і переконань, суб'єктивних (індивідуальних) етичних і естетичних критеріїв ставлення до різноманітних аспектів світової цивілізації, її розвитку і визначення власної ролі в ній;
- створення умов для набування учнями науково обґрунтованих знань про діалогічний, безпечний спосіб взаємодії з людьми, природою, культурою і цивілізацією;
- розвиток творчого і критичного мислення в учнів;
- виховання світоглядної, моральної, політичної, художньо-естетичної культури в учнів [8, с. 517].

У курсі історії для 9 класу закладено великий виховний потенціал. Зокрема знання основного змісту історичного процесу, що характеризується значним динамізмом і драматичністю, засвоєння матеріальної і духовної спадщини української культури, історичне осмислення уроків минулого сприяє формуванню раціонально-логічного компонента національної самосвідомості учнів; вивчення сторінок героїчної боротьби українського народу проти іноземних завойовників за незалежність і власну державу сприяє вихованню почуття патріотизму, гордості за свій народ, його видатних осіб, любові до рідної землі, України, є основою емоційно-спонукального компонента національної самосвідомості; цілеспрямована робота вчителя історії по вихованню в учнів готовності до праці і захисту своєї країни, вироблення в них вміння використовувати набуті знання на практиці, бережливого ставлення до пам'яток матеріальної і духовної культури, здатності до самоаналізу і самооцінки сприяє формуванню потенційно-діяльнісного компонента національної самосвідомості учнів.

Формування історичної, національної самосвідомості на уроках історії України в 9 класі здійснюється через:

- а) вироблення просторових уявлень учнів про етнічну територію;
- б) вивчення історії української державності, зовнішньополітичної діяльності державних утворень на території України; історії національно-визвольної боротьби українського народу за свою незалежність, за відновлення української державності;
- в) опанування історією виникнення української національної ідеї, ознайомлення зі спробами її реалізації;
- г) вивчення життя і діяльності історичних діячів, видатних постатей в історії України;
- д) вивчення історії розвитку української культури, історії рідного краю, історії створення української національної і державної символіки.

Для вирішення зазначених завдань важливим є підбір і використання відповідних і найбільш ефективних методів і прийомів навчання, які могли б найповнішою мірою розкрити виховний, розвивально-формуючий вплив історії України. Автори підручника виходили з того, що в практичній діяльності вчитель зазвичай використовує певну, найбільш ефективну для кожного уроку їх сукупність.

Вивчення історії української державності має важливе значення для формування в учнів історичної, національної самосвідомості, справляє величезний вплив на їх емоційну сферу, формує активну життєву позицію, виховує громадянські почуття.

В курсі історії України в 9 класі вивчаються події, пов'язані з ліквідацією Російською імперією української державності, черговим розподілом українських земель і боротьбою прогресивних сил за національне відродження. Автори підручника пропонують, використовуючи методи проблемного, частково-пошукового, словесного навчання, підвести учнів до розуміння того, що основна причина існуючих проблем нації криється у відсутності власної держави, в можливості самостійно їх вирішувати.

Важливу роль у формуванні розуміння ролі держави у житті українського народу належить такому методу, як евристична бесіда. На уроці «Український національний рух наприкінці 40-х років XIX ст.», «Кирило-Мефодієвське братство», розглядаючи питання про програмні документи цього товариства, увагу учнів необхідно зосередити на планах братчиків щодо суспільного устрою майбутньої держави. Бесіда проводиться за запитаннями:

1. В яких документах викладені програмні документи Кирило-Мефодієвського братства?
2. Якою вони уявляли собі майбутню слов'янську державу?
3. Як ви вважаєте, чому вони взяли за зразок державний устрій США?
4. Якими, на думку керівників товариства, мали бути органи влади і управління майбутньої федерації?
5. Яке місце в майбутній державі відводилося Україні?
6. Як ви вважаєте, чи реальними були плани членів товариства?

При вивченні історії розвитку національно-визвольного руху на українських землях в 70-90 рр. XIX ст. учням пропонується розглянути й охарактеризувати програмні цілі таємного Братства тарасівців. яке своєю кінцевою метою проголосило здобуття повної державної незалежності України, а також перших політичних партій на західноукраїнських землях і політичних партій Наддніпрянщини, які бачили Україну як самостійну державу або автономну у складі Російської чи Австрійської (Австро-Угорської) імперій. Учні мають чітко розрізняти автономістський і самостійницький напрями в українськомуні русі і давати оцінку їх ідеям та діяльності.

Велике виховне значення має вивчення життя й діяльності видатних історичних осіб. Це сприяє «залюдненню» історії, робить її повчальною, оскільки життєписи видатних діячів містять надзвичайно цінний матеріал. Через їх біографію пропонується певна модель поведінки у суспільстві.

У 9 класі на уроках історії триває знайомство учнів з видатними постатями української історії. З допомогою різноманітних методів і прийомів формується розуміння їх місця в історії. Цьому сприяє відповідно підібраний матеріал (архівні документи, спогади, фото тощо).

Під час вивчення теми «Західноукраїнські землі у складі Австрійської імперії в другій половині XIX ст.» учні знайомляться, характеризують та оцінюють діяльність представників основних течій суспільно-політичного руху – М. Грушевського, В. Федорського, І. Франка.

На уроці «Суспільно-політичний рух у 70-90-х роках XIX ст.» заслуховують повідомлення про життя та діяльність М. Драгоманова. Учні знайомляться з параграфом 32 підручника, характеризують суспільно-політичні погляди М. Драгоманова, етапи їх становлення, висловлюють власну думку щодо них.

На початку XX ст. мало місце піднесення українського національного руху в Наддніпрянській Україні. Розпочався перехід від культурно-просвітницької роботи до агітаційно-пропагандистської роботи. З'являється ряд політичних партій, лідери яких стояли на державницьких позиціях. Серед них виділяється М. Міхновський.

У темі «Створення українських політичних партій» учні заповнюють текстову таблицю, опрацьовуючи відповідний параграф і документи до підручника.

Назва партії	Час заснування	Керівники	Програмні засади
--------------	----------------	-----------	------------------

Учитель пояснює поняття «автономісти», «федералісти», «самостійники», допомагає з'ясувати, до якої течії належали Б. Грінченко, С. Єфремов, М. Міхновський, М. Порш, С. Петлюра, Є. Чикаленко.

Серед інших історичних постатей автори підручника виділяють постаті: митрополита А. Шептицького, який об'єднав зусилля греко-католицьких священників і світської інтелігенції у досягненні спільної мети – національного визволення; Д. Донцова, який представляв незалежницьку течію у визвольному русі. З допомогою вчителя учні визначають їх роль і місце у національно-визвольному русі, дають оцінку їх діяльності.

Таким чином, у підручнику проводиться думка про те, що український народ у всі часи історії мав видатних лідерів – організаторів боротьби за незалежність і власну державу. На прикладі їх життя й діяльності учні переконуються, що в ім'я високих ідей такі особистості свої власні інтереси підпорядковували суспільним, що є повчальним і гідним для наслідування.

Важливим чинником виховання є вивчення історії рідного краю. Головне завдання вивчення історії рідного краю – формування історичного мислення, логіки історичного пізнання та розуміння історичного процесу на конкретних прикладах регіональної, близької учням історії. Історичне краєзнавство формує історичну пам'ять, яка зберігає джерела історичного процесу і відтворює історичний досвід суспільства.

У процесі навчання історії рідного краю найбільш ґрунтовно розкривається поняття «історична пам'ять», розвивається мислення та досвід, які необхідні для виховання саме молоді.

Формування в учнів уявлень про територію, яку в давнину заселяли предки сучасних українців, тісно пов'язане з вивченням історії української державності, адже, як відомо, територія є однією з важливих ознак держави. Одним з важливих напрямків виховання в учнів патріотизму, національної самосвідомості є формування уявлень про історію складання території нашої країни. Учні мають знати, що територія сучасної української держави в минулому не збігалася з сьогоднішньою; що крім політичних (державних) меж, є ще й етнічні, і що вони ніколи не збігалися. Населення України, яке згодом утворило український народ, українську націю, в певні періоди історії мало лише етнічні межі, а політичних (державних) або не мали зовсім, або вони зазнавали величезних змін. Боротьба за те, щоб етнічні межі збігалися з політичними, була одним з найважливіших напрямків боротьби народу, однією з форм його самоствердження.

Під час вивчення історії України учні дізнаються, які народи в давнину проживали на території нашої країни, коли і як почав зароджуватися і формуватися український етнос, як природно-географічні чинники впливали на економічні та політичні процеси на українських землях.

Осягаючи причинно-наслідкові зв'язки, учні поступово усвідомлюють важливість територіального фактору в історії творення нації та держави, в її збереженні та діяльності.

Курс історії України в 9 класі охоплює період від кінця XVIII до початку XX ст. На початку зазначеного періоду відбулося три поділи Речі Посполитої, внаслідок яких українські землі зазнали чергового перерозподілу і опинилися у складі Російської та Австрійської імперій. Використовуючи настінну карту, картосхеми, у ході бесіди за запитами 2 § 1 учні самостійно визначають територіальні поділи Речі Посполитої та українські землі, які відійшли до Російської та Австрійської імперій.

Просторові уявлення учнів продовжують формуватись на уроках «Включення українських земель до складу Російської імперії» та «Включення українських земель до складу Австрійської імперії». Цьому сприяють наочний, словесно-друкований і реконструктивний методи навчання, а також робота з атласом.

Учні можуть поєднувати роботу з навчальним матеріалом підручника і відповідною картою атласу. На нашу думку, найбільш ефективними при навчанні цих тем можуть бути словесно-друкований та проблемний методи навчання.

Висновки. У контексті сучасних концепцій навчання на перший план виступає виховна функція навчального процесу, що вимагає зміни парадигми уроку з метою формування духовного світу учня, допомоги йому в самореалізації, визнання права бути суб'єктом навчального процесу і формування суб'єкт-суб'єктних взаємин на кожному уроці, що намагалися реалізувати в підручнику для 9 класу з історії України його автори.

Література

1. Золотухіна С. Т. Тенденції розвитку виховуючого навчання [Текст]. / С. Т. Золотухіна. – Х: Основа, 1995. – 291 с.
2. Герbart И. Ф. Идеи педагогического плана для среднего воспитанника [Текст]. / И. Ф. Герbart // Избранные педагогические сочинения. – Москва: Государственное учебно-педагогическое изд-во наркомпроса РСФСР, 1940. – 292 с.
3. Лозова В. І., Троцко Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання (навчальний посібник) для студентів пед. навч. закладів [Текст]. / В. І. Лозова, Г. В. Троцко. – Х., Основа, 1997. – 138 с.
4. Иванчук М. Г. Інтегроване навчання: сутність та виховний потенціал [Текст] / М. Г. Иванчук. – Чернівці: Рута, 2004. – 360с.
5. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів [Текст]. – К.: видавничий дім «Освіта». – 2013 – 45 с.
6. Щуркова Н. Е. Когда урок воспитывает. Нравственный аспект. [Текст]. / Н. Е. Щуркова. – М.: Педагогика. – 2001. – 128 с.
7. Сериков В. В. Обучение как вид педагогической деятельности [Текст]. / В. В. Сериков. – М.: издательский центр «Академия», 2008. – 256 с.
8. Мороз П. В. Місце і роль шкільного підручника історії в умовах дослідницького навчання [Текст] / П. В. Мороз // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / Ін-т педагогіки НАПН України. – К.: Пед. думка, 2009. – Вип. 9. – С. 507 – 518.
9. Чубукова Т. О. Проблеми підручника з елективного курсу «Історія України першої половини ХХ ст. в особах» [Текст]. / Т. О. Чубукова // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / Ін-т педагогіки НАПН України. – К.: Пед. думка, 2009. – Вип. 9 – С. 492 – 497.
10. Удод О. Історія і духовність [Текст]. / О. Удод. – К.: Генеза, 1999. – 145 с.

References

1. Zolotukhina S. T. Tendentsii rozvytku vykhovnychoho navchannia [Text]. S. T. Zolotukhina – Kharkiv: Osnova, 1995- 291 p.
2. Herbart I. F. Idei pedagogicheskogo plana dlia srednego vospitannika [Text] I. F. Herbart // Izbrannye pedagogicheskiye sochineniya- Moscow: izd-vo Gosudarstvennoe uchebno pedagogicheskoye izd-vo narkomprosa RSFSR, 1940. – 292p.
3. Lozova V. I., Trotsko H. V. Teoretychni osnovy vykhovannia i navchannia (navchalnyi posibnyk) dlia studentiv ped navch zakladiv [Text]/ V. I. Lozova, H. V. Trotsko – Kharkiv: Osnova, 1997- 138 p.
4. Ivanchuk M. H. Intehrovane navchannia: sutnist ta vykhovnyi potentsial [Text]/ M. H. Ivanchuk – Chernivtsi: Ruta, 2004 – 360 p.
5. Navchalna programa dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Text] – Kyiv: Vydavnychiy dim «Osvita» – 2013 – 45 p.
6. Shchurkova N. E. Kogda urok vospityvaet. Nravstvennyi aspect. [Text] / N. E. Shchurkova – M.: Pedagogika. 2001- 128p.

7.. Serikov V. V. Obucheniyе kak vid pedagogicheskoi deyatel'nosti [Text]. / V. V. Serikov – M.: Izdatelskiy zentr «Akademiya», 2008. – 256p.

8. Moroz P. V. Mistse i rol shkilnoho pidruchnyka istorii v umovakh doslidnytskoho navchannia [Text] / P. V. Moroz // Problemy suchasnoho pidruchnyka: zb.nauk prats / In-t pedahohiky NAPN Ukrainy – K.: Ped dumka 2009. – Vyp.9 – p507-518

9. Chubukova T. O. Problemy pidruchnyka z elektyvnoho kursu «Istoriya Ukrainy pershoi polovyny XX st v osobakh» [Text] / T. O. Chubukova // Problemy suchasnoho pidruchnyka: zb.nauk prats / In-t pedahohiky NAPN Ukrainy – K.: Ped dumka 2009. – Vyp.9 – 492-497p.

10. Udod O. Istoriya i dukhovnist [Text] / O. Udod – K.: Heneza, 1999. – 145 p.

Мацейкив Т. И.

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА ВОСПИТЫВАЮЩЕГО ОБУЧЕНИЯ В УЧЕБНИКЕ ПО ИСТОРИИ УКРАИНЫ (9 КЛАСС)

В статье рассматриваются особенности содержания и структуры учебника по истории Украины (9 класс), формы и методы организации учебно-воспитательного процесса, характеризуется учебник с точки зрения его воспитательных возможностей.

***Ключевые слова:** воспитывающее обучение: сущность, задачи, методы, средства, история Украины, воспитательная функция учебника.*

Matseykiv T. I.

IMPLEMENTATION OF PRINCIPLES OF UPBRINGING TEACHING IN «HISTORY OF UKRAINE» TEXTBOOKS (9TH GRADE).

The article is a research of implementation of upbringing teaching principles in «History of Ukraine» textbooks, the necessity of modernizing national upbringing effectiveness: it studies various aspects of content and structure of «History of Ukraine» textbooks for 9th grade pupils, format and methodology of upbringing teaching process, its formation, determines the role of Ukrainian History lessons in forming pupils historical self – consciousness, which is one of the most essential constituencies of the national self – constituencies, the inalienable condition of its development.

The research works out the technologies of pupils' national self – consciousness formation at the lessons in Ukrainian History, defines the ways of their realizing in the process of teaching and upbringing at school.

***Keywords:** principles upbringing teaching: essence, tasks, methods, instruments, history of Ukraine, educative function of textbook, national self – constituencies.*